

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان

مجتمع علوم انسانی

دانشکده زبان و ادبیات

پایان نامه

کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

نقد و تحلیل دیوان جلال عضدیزی

استاد راهنما:

دکتر محمدعلی صادقیان

استاد مشاور:

دکتر یددا... جلالی

پژوهش و نگارش:

محمدرضا شاهنده

زمستان ۱۳۸۵

۱۳۸۶ / ۱۱ / ۲۸

۷۰۶۵۷

تقدیم به:

مرزداران و پاسداران فرهنگ و ادب، به همه آنهایی که عشق به زبان فارسی در همه وجودشان ساری و جاری است، به ویژه به روح مرحوم پدرم که تک بیت های ناب را فراوان از حفظ داشت و هم او بود که «یک حرف و دو حرف برزبانم نهاد» و مرا با شیرینی شعر فارسی آشنا و مانوس کرد.

سپاس نامه:

زبان از بیان قدردانی و تشکر از افرادی که در دوران تحصیل و در به انجام رساندن این پایان نامه مرا یاری نموده اند قاصر است.

از جناب آقای دکتر صادقیان که علاوه بر ادب درس، ادب نفس را هم از ایشان آموختم و سمت استاد راهنمای این پایان نامه را داشته اند، تشکر می کنم آرزوی بنده و تمام دانش آموزان ایشان این است که «دیر زیاد این بزرگوار».

از جناب آقای دکتر غلامرضایی که همواره دقت خاص ایشان راهنمای من بوده سپاسگزارم «هرکجا هست خدایش به سلامت دارد».

از جناب آقای دکتر جلالی مشاور محترم این پایان نامه که زحمات زیادی را در موارد خاص متحمل شده اند نیز قدردانی می کنم.

از جناب آقای دکتر الهامبخش که همواره با روی باز پذیرای حقیر و دیگر جویندگان علم و ادب بوده اند و رحمتی برای دانشجویان هستند متشکرم.

از آقایان دکتر بهداد، دکتر دهقانی، دکتر ملک ثابت و دکتر حسینی شبانان که با بزرگواری سفره کرم خود را گسترده و صلای عام داده اند بی نهایت سپاسگزارم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
الف.....	فهرست مطالب
ع.....	چکیده
ف.....	پیشگفتار
۱.....	فصل اول: مبادی تحقیق
۲.....	تعریف موضوع
۲.....	پیشینه تحقیق
۳.....	اهداف تحقیق
۳.....	سؤالات پژوهشی
۳.....	روش تحقیق
۴.....	اهمیت و ضرورت تحقیق
۴.....	نتیجه تحقیق
۶.....	فصل دوم: گفتار تذکره نویسان در مورد جلال الدین عضد
۷.....	تذکره الشعراى دولتشاه
۸.....	هفت اقلیم
۹.....	آتشکده آذر
۱۰.....	تاریخ یزد
۱۱.....	تاریخ یزد
۱۲.....	لطایف الطوائف
۱۳.....	جامع مفیدی
۱۴.....	یزد یادگار تاریخ
۱۶.....	فصل سوم: شرح احوال و زندگی سید جلال الدین عضد یزدی
۱۷.....	مقدمه
۱۹.....	لقب و تخلص
۱۹.....	مذهب

۲۰	تحصیلات
۲۳	وضع زندگی
۲۴	اغتنام فرصت
۲۵	گله‌مندی و انتقام از مردم
۲۶	اثر به جای مانده
۲۶	وفات
۲۷	ممدوحان سید جلال الدین عضد یزدی
۲۷	چوپانیان
۲۸	آل اینجو
۳۰	امیرپیر حسین
۳۱	امیرغیاث‌الدین کیخسرو
۳۱	شاه شیخ ابواسحاق
۳۳	دلشاد خاتون
۳۳	معاصران سیدجلال‌الدین عضد یزدی
۳۳	شاعران
۳۴	سید عضد
۳۵	خواجوی کرمانی
۳۷	رکن صاین
۳۸	عماد فقیه
۳۹	سلمان ساوجی
۳۹	جلال طبیب
۴۰	جهان خاتون
۴۱	جنید شیرازی
۴۱	حافظ
۴۳	بررسی اوضاع سیاسی، اجتماعی، دینی و فرهنگی قرن هشتم
۴۴	اوضاع سیاسی در دو قرن هفتم و هشتم هجری
۴۵	اوضاع اجتماعی ایران در دو قرن هفت و هشت هجری
۴۷	اوضاع علمی
۴۷	ادبیات فارسی در قرن هشتم

۴۸.....	شعر مدحی و قصاید
۴۹.....	غزل
۵۰.....	نتیجۀ بحث
۵۵.....	فصل چهارم: قالب‌های شعری در دیوان جلال‌الدین عضد یزدی
۵۶.....	مقدمه
۵۶.....	تقسیم‌بندی قالب‌های شعری
۵۷.....	غزل
۵۸.....	قصیده
۵۸.....	ترکیب بند
۵۹.....	قطعه
۵۹.....	رباعی
۶۰.....	فرد
۶۱.....	فصل پنجم: تحلیل قصاید دیوان جلال‌الدین عضد یزدی
۶۲.....	قصیده
۶۳.....	ساختمان قصیده
۶۴.....	تشبیب، تغزل، نسیب
۶۸.....	تخلص
۶۹.....	شاخص تخلص
۷۰.....	تنه اصلی
۷۱.....	شریطه (دعای تأبید)
۷۴.....	تقسیم بندی شریطه‌ها در قصاید جلال عضد
۷۵.....	درون مایه قصاید
۷۶.....	مدح
۷۸.....	بخشش و سخاوت ممدوح
۷۹.....	عدل و عدالت ممدوح
۸۰.....	رای و حکم ممدوح
۸۱.....	ضمیر روشن ممدوح
۸۱.....	همت ممدوح
۸۲.....	جاه و مقام ممدوح

۸۳.....	آگاهی به غیب و اسرار و احاطه بر قضا و قدر
۸۴.....	تیغ ممدوح
۸۴.....	ایوان ممدوح
۸۴.....	خنجر ممدوح
۸۴.....	پرچم ممدوح
۸۵.....	منجوق ممدوح
۸۵.....	جام ممدوح
۸۵.....	سخن ممدوح
۸۵.....	تاج ممدوح
۸۵.....	کلک ممدوح
۸۵.....	سنان ممدوح
۸۵.....	مفاخره
۸۸.....	شکوائیه
۸۹.....	توصیف
۹۲.....	صور خیال
۹۳.....	تشبیه
۹۴.....	انواع تشبیه به اعتبار طرفین
۹۴.....	هر دو حسی
۹۴.....	هر دو عقلی
۹۴.....	مشبه عقلی، مشبه به حسی
۹۴.....	مشبه حسی، مشبه به عقلی
۹۵.....	تشبیه به اعتبار وجه شبه
۹۵.....	تشبیه مجمل
۹۵.....	تشبیه مفصل
۹۵.....	تشبیه به اعتبار ادات تشبیه
۹۵.....	تشبیه مرسل
۹۶.....	تشبیه مؤکد
۹۶.....	تشبیه تفضیل
۹۷.....	تشبیه مضمّر

- ۹۷..... تشبیه جمع
- ۹۷..... تشبیه مفرد و مرکب
- ۹۸..... تشبیه مفرد
- ۹۸..... تشبیه مرکب
- ۹۸..... تشبیه ملفوف
- ۹۹..... تشبیه مفروق
- ۹۹..... تشبیه مقید
- ۹۹..... تشبیه بلیغ
- ۹۹..... تشبیه بلیغ اضافی
- ۱۰۰..... تشبیه بلیغ غیر اضافی
- ۱۰۰..... استعاره
- ۱۰۲..... استعاره مکنیه (بالکنایه)
- ۱۰۳..... تشخیص (Personification)
- ۱۰۵..... استعاره مصرحه (تحقیقیه و محققه)
- ۱۰۶..... مجاز
- ۱۰۶..... علاقه جزء و کل
- ۱۰۷..... علاقه حال و محل
- ۱۰۷..... علاقه ماکان و مایکون
- ۱۰۸..... علاقه آلیت (آلیه)
- ۱۰۸..... علاقه ملازمت (لازم و ملزوم)
- ۱۰۹..... علاقه سببیت
- ۱۰۹..... مجاز عقلی
- ۱۰۹..... کنایه
- ۱۱۰..... کنایه از موصوف
- ۱۱۰..... کنایه از صفت
- ۱۱۲..... صنایع ادبی
- ۱۱۳..... موسیقی درونی (صنایع لفظی)
- ۱۱۳..... جناس
- ۱۱۳..... جناس تام

١١٣.....	جناس زايد
١١٤.....	جناس ناقص
١١٤.....	جناس مطرف
١١٥.....	جناس لاحق
١١٥.....	جناس خط
١١٥.....	جناس مزدوج
١١٦.....	جناس مذيل
١١٧.....	جناس متوج
١١٧.....	اشتقاق
١١٧.....	رد العجز على الصدر - تصدير
١١٨.....	رد الصدر على العجز
١١٨.....	عكس
١١٨.....	موازنة - مماثلة
١٢٠.....	صنایع معنوی
١٢٠.....	تضاد
١٢١.....	مراعات النظير - تناسب
١٢١.....	تنسيق الصفات
١٢٢.....	تلميح
١٢٣.....	ايهام
١٢٣.....	حسن تعليل
١٢٣.....	مقابله
١٢٤.....	تناقض (پارادوكس)
١٢٤.....	رجوع
١٢٤.....	لف و نشر
١٢٥.....	مبالغه
١٢٥.....	اغراق
١٢٦.....	غلو
١٢٦.....	اسلوب معادله
١٢٦.....	مذهب كلامی

۱۲۸.....	کاربردهای دستوری کهن در قصاید جلال الدین عضد
۱۳۱.....	کاربرد کلمات کهن
۱۳۲.....	منادا
۱۳۳.....	تعبیر عامیانه
۱۳۴.....	ترکیبات عربی
۱۳۵.....	ویژگی های عروضی قصاید جلال
۱۳۵.....	مقدمه
۱۳۷.....	وزن
۱۴۰.....	قافیه
۱۴۲.....	قافیه بدیعی
۱۴۳.....	رد القافیه
۱۴۳.....	تجنیس
۱۴۳.....	قافیه درونی
۱۴۴.....	ردیف
۱۴۸.....	فصل ششم: تحلیل غزلیات جلال الدین عضد یزدی
۱۴۹.....	غزل
۱۴۹.....	معانی مختلف غزل
۱۵۰.....	غزل در قرن هشتم
۱۵۳.....	درون مایه غزلیات جلال عضد
۱۵۳.....	توجه به عرفان
۱۵۵.....	پند ناپذیری شاعر
۱۵۶.....	هجران و بی وفایی و شکایت از جور و ستم یار
۱۵۹.....	شکایت از روزگار
۱۶۰.....	تنهایی
۱۶۰.....	رسیدن به مطلوب سخت است
۱۶۰.....	سعی و تلاش را در رسیدن به کام بی تأثیر می داند
۱۶۰.....	وصف عشق
۱۶۱.....	عشق و وصف معشوق
۱۷۰.....	وصف عاشق و درد و غم های او

۱۷۱	امید و آرزوی وصال
۱۷۲	ناامید از وصل
۱۷۴	وصف بهار و گل
۱۷۵	غنیمت شمردن فرصت، جوانی و خوشگذرانی
۱۷۶	عاشق، آگاه است
۱۷۶	پیغام رسانی باد صبا
۱۷۷	زاهد ستیزی
۱۷۷	جان هم نامحرم است
۱۷۷	عقل ستیزی
۱۷۸	جبر
۱۷۹	حقارت در برابر معشوق
۱۸۰	زنار بستن
۱۸۰	اشاره به عقاید قدما
۱۸۲	ترک دو جهان
۱۸۳	اشاره به علوم مختلف
۱۸۵	تنگ دهانی
۱۸۶	مدح و مدیحه در غزل
۱۸۷	غزلیات مدحی جلال
۱۸۹	غزل روایی
۱۹۰	ابیات تعلیمی
۱۹۲	تخلص
۱۹۲	مفاخره و خودستایی
۱۹۶	صور خیال در غزل‌های جلال
۱۹۶	تشبیه
۱۹۷	تشبیه بلیغ
۱۹۸	تشبیه ملفوف
۱۹۸	تشبیه به اعتبار طرفین تشبیه
۲۰۰	تشبیه مرکب
۲۰۰	تشبیه مفرد

۲۰۱.....	تشبیه تفضیل.....
۲۰۲.....	تشبیه مضمحل.....
۲۰۳.....	تشبیه تمثیل.....
۲۰۳.....	استعاره.....
۲۰۴.....	استعاره مکنیه.....
۲۰۵.....	استعاره مصرحه.....
۲۰۶.....	تشخیص.....
۲۰۷.....	مجاز.....
۲۰۸.....	کنایه.....
۲۱۱.....	صنایع ادبی (آرایه‌های بدیعی).....
۲۱۲.....	مقدمه.....
۲۱۳.....	جناس.....
۲۱۳.....	جناس تام.....
۲۱۴.....	جناس زاید.....
۲۱۵.....	جناس مطرف.....
۲۱۵.....	جناس لاحق.....
۲۱۶.....	جناس مذیل.....
۲۱۶.....	جناس متوج.....
۲۱۷.....	جناس محرف.....
۲۱۸.....	جناس مزدوج.....
۲۱۸.....	واج آرایی.....
۲۱۹.....	تکرار.....
۲۲۱.....	اشتقاق.....
۲۲۲.....	تصدیر.....
۲۲۲.....	طرد و عکس.....
۲۲۳.....	ملمع.....
۲۲۴.....	موازنه.....
۲۲۵.....	اعنات یا التزام.....
۲۲۸.....	صنایع معنوی.....

۲۲۸	تضاد
۲۲۹	مراعات النظیر
۲۳۱	تنسیق الصفات
۲۳۲	تلمیح
۲۳۵	ایهام
۲۳۶	ایهام تناسب
۲۳۸	ایهام تضاد
۲۳۸	حسن تعلیل
۲۳۹	پارادوکس
۲۴۱	رجوع
۲۴۱	لف و نشر
۲۴۲	جمع
۲۴۳	مبالغه، اغراق، غلو
۲۴۴	اسلوب معادله
۲۴۶	مذهب کلامی
۲۴۷	تجاهل العارف
۲۴۸	استخدام
۲۴۸	ارسال مثل
۲۴۹	تمثیل
۲۵۰	حسن آمیزی
۲۵۱	تجرید
۲۵۲	مکتب وقوع در شعر جلال
۲۵۵	واسوخت
۲۵۸	طنز
۲۶۰	خمریات
۲۶۱	تفاوت خمیره و ساقی نامه
۲۶۳	ویژگی های دستوری غزلیات جلال
۲۷۱	ضمیر لغزان
۲۷۲	تتابع اضافات

۲۷۳ منادا
۲۷۴ الفاظ عربی
۲۷۶ اصوات
۲۷۶ کلمات مُمال
۲۷۶ لغات کهنه
۲۷۸ ترکیبات و اصطلاحات
۲۸۴ ردیف و قافیه در غزلیات جلال
۲۸۹ دعای تأبید در غزل
۲۸۹ ردالمطلع در غزل
۲۹۰ تکرار کلمات قافیه
۲۹۲ فصل هفتم: تحلیل دیگر قالب‌های شعری در دیوان جلال الدین عضد
۲۹۳ بررسی ترکیب‌بند های دیوان جلال
۲۹۳ مواردی در خصوص ترکیب‌بندهای جلال
۲۹۷ آرایه‌های ادبی در ترکیبات جلال
۲۹۷ تشبیه
۲۹۷ انواع تشبیه به اعتبار طرفین
۲۹۷ تشبیه به اعتبار وجه شبه
۲۹۹ تشبیه مفرد
۲۹۹ تشبیه مرکب
۲۹۹ تشبیه ملفوف
۲۹۹ تشبیه تسویه
۳۰۰ تشبیه بلیغ
۳۰۰ استعاره
۳۰۰ تشخیص
۳۰۱ جناس
۳۰۳ اشتقاق
۳۰۳ ردالصدر علی الصدر (تصدیر)
۳۰۳ ردالصدر علی العجز
۳۰۳ تلمیح

۳۰۴	ایهام
۳۰۴	حسن تعلیل
۳۰۴	تنسیق الصفات
۳۰۴	مراعات النظیر
۳۰۵	تضاد
۳۰۵	لف و نشر
۳۰۵	ارسال المثل
۳۰۵	اسلوب معادله
۳۰۵	اعنات
۳۰۶	تفریق
۳۰۶	غلو
۳۰۷	بررسی رباعی های دیوان جلال عضد
۳۰۹	انواع رباعی از نظر شکل ظاهری
۳۱۱	تقسیم بندی رباعیات جلال بر اساس موضوع
۳۱۳	هزل و هجو
۳۱۶	آرایه های ادبی در رباعیات جلال
۳۲۲	برخی نکات دستوری در رباعیات جلال
۳۲۳	مدح ممدوح
۳۲۴	وزن های رباعی در دیوان جلال
۳۲۴	قطعه
۳۲۵	مضامین قطعات جلال
۳۲۶	ردیف و قافیه در قطعات جلال
۳۲۶	وزن در قطعات جلال
۳۲۶	نکاتی درباره قطعات جلال
۳۲۸	بیت فرد
۳۳۰	فصل هشتم: تأثیر دیگران در دیوان جلال الدین عضد
۳۳۱	مقدمه
۳۳۱	تضمین، اقتباس، اقتفا و توارد
۳۳۵	سعدی و جلال

۳۴۸.....	حافظ و جلال
۳۶۹.....	خیام و جلال
۳۷۵.....	خاقانی و جلال
۳۷۷.....	مولوی و جلال
۳۸۰.....	فهرست منابع و مآخذ

چکیده

جلال‌الدین عضد یزدی فرزند سید عضد از شاعران توانای قرن هشتم هجری است در تذکره‌های مختلفی که نام او آورده شده، او را به ذکاوت دوران کودکی نیز ستوده‌اند. قریب به اتفاق تذکره‌ها داستانی از تیزهوشی، بدیهه‌گویی و خوشنویسی او در هنگام مواجهه با پادشاه وقت بیان نموده‌اند.

او تنها پسری است که از پدرش «سید عضد» برجای مانده است. با اینکه پدر، مقام و رادت داشت ولی ذوق و قریحه شاعری و هوش و درایت سرشار او مانع شد که چون پدر به کار اداری و پر مسؤولیت، خود را مشغول سازد و بهتر دید به کار شعر و ادب بپردازد و دیوانی از خود به یادگار گذارد. آنگونه که امروز می‌بینیم نام جلال زنده‌کننده نام پدرش «سید عضد» است. در این پایان نامه علاوه بر زندگی نامه شاعر به چند و چون شعر وی توجه شده است.

مذهب او به احتمال قوی شیعه اثناعشری است چنانکه خود نیز در بیتی به سید بودن خود اشارت دارد جلال با اکثر علوم متداول زمانه آشنا است با توجه به دیوان موجود مشخص می‌شود که وضع مالی خوبی، لااقل در پایان عمر نداشته و فردوسی‌وار زیسته است.

تنها اثر باقی مانده از جلال دیوان اوست که شامل غزلیات، قصاید، ترکیب بند، قطعات، رباعی و مفردات است. او در اصل شاعری غزل‌سرا است و در غزل به شیوه سعدی نظر دارد. چاشنی عرفان در غزل‌های او شیرینی خاصی به کلامش داده است آنگونه که بعضی از غزل‌های او با غزل‌های سعدی و حافظ همانند می‌نماید. وفات او را بین سالهای ۷۵۴ یا ۷۵۸ حدس زده‌اند.

در این رساله کوشش شده است تا دیوان جلال‌الدین عضد که به حق شایسته است بیشتر مورد توجه قرار گیرد، بررسی و تحلیل شود و شاعری و سبک شعر و سخن او و مضامین اشعارش شناسانده شود. پاره‌ای از مضامین شعر جلال‌الدین عضد تازگی خاص دارد که در بحث غزلیات او از آن سخن خواهیم گفت.

پیش‌گفتار

نحوه آشنایی من با دیوان جلال‌الدین عضد، بنا به پیشنهادی بود که استاد محترم و توانا جناب آقای دکتر جلالی در این خصوص فرمودند.

بعد از آنکه نسخه‌ای از دیوان به سختی تهیه شد (و جالب اینکه حتی برخی از اهل ادب هم از وجود این شاعر توانای یزدی بی‌خبر بودند و دیوان او هم به جز در چند کتابخانه استان در جای دیگر موجود نبود) و مطالعه‌ای اجمالی در آن صورت گرفت، قرار بر این شد که موضوع رساله نقد و تحلیل این دیوان شاعر یزدی باشد. معرفی و سخن گفتن و توصیف اشعار جلال عضد که همزمان با حافظ شیرازی است و خود در سرودن انواع شعر به‌ویژه غزل، استادی و مهارتی تام داشته و به علل و جهاتی که بر ما ناشناخته است، شهرت چندانی نیافته است و بحق مظلوم واقع شده، دلیل عمده‌ای برای این تحقیق و پژوهش است، امیدوارم نشر این پایان‌نامه سرآغازی باشد برای تحقیق و بررسی بیشتر احوال و آثار شاعران یزدی و به‌ویژه این شاعر غزل‌سرا.

دیوان موجود جلال توسط آقای احمد کرمی چاپ و تصحیح‌گونه‌ای شده است، که جای کار بسیار دارد و ملاک کار ما همین دیوان است. در طی انجام تحقیق هم از برخی کمک‌های ایشان بهره‌جسته‌ام. همچنین مطالبی که جسته و گریخته از استادان و محققان زبان و ادب فارسی در مورد این شاعر توانای یزدی نقل شده، زیب بخش این پایان‌نامه گردیده. در این پایان‌نامه شعر جلال، اعم از غزل و قصیده و دیگر قالب‌های شعری مورد نقد و تحلیل قرار گرفته است. زیباشناسی لفظی و معنوی این دیوان بررسی شده، تا خوانندگان علاوه بر اینکه از درونمایه‌های شعر جلال و اسلوب سخن او آگاه می‌شوند، از تصویرگری و بلاغت این شاعر نیز آگاهی تمام یابند.

«تا چه قبول افتد و چه در نظر آید»

فصل اول

مبادی تحقیق